

SOCIOLOGIA CUNOAȘTERII A LUI P. SOROKIN

Lect. ION I. IONESCU
Univ. Iași

Care este raportul între *producțiile mentale*¹ și *sociocultură*²? **F. Bacon** afirma puterea științei și considera că „idolii” barează drumul cunoașterii dar ei pot fi înlăturați dacă subiectul cunoașcător nu „utilizează” în procesul cunoașterii dimensiunea sa socială, culturală, educațională. **Condorcet** afirma corespondența perfectă între progresul cunoașterii și cel al societății. Odată cu **A. Comte** devine mai preocupantă analiza obiectivității sistemului producțiilor mentale în raport cu gradul și amploarea condiționării socioculturale. Comte recunoaște însă puterea constitutivă a cadrelor sociale pentru producțiile mentale numai până în momentul în care cunoașterea atinge stadiul pozitiv, după care aceasta se detașează de ele și le comandă.

Sociologia, arată **Durkheim**, trebuie să lămurească proveniența socială a conceptelor, categoriilor logice fără ca prin aceasta să fie compromisă validitatea și obiectivitatea cunoașterii. Ritmul vieții socioumane este cel ce stă la baza categoriei timp, spațiul social la baza categoriei de spațiu, distincția individ-societate la baza distincției între sensibil și inteligibil, materie și formă, spune Durkheim în *Formele elementare ale vieții religioase*. Categoriile reflectă caracterele cele mai generale ale societății. „Logica noastră actuală, departe de a fi înscrisă dintotdeauna în constituția mentală a omului, depinde, cel puțin în parte, de factori istorici, în consecință sociali”.

L. Lévy-Bruhl a studiat „societățile arhaice” pe care le-a distins de „societățile civilizate”. El constata că în societățile arhaice domina „legea participării mistice” și nu legile logicii formale ca în societățile civilizate. Omul societății arhaice avea o mai bogată experiență imediată în raport cu cea a omului societății civilizate constrâns de conceptualizările raționale care au tins să înlătore mitul sau orice „altă” posibilă raționalitate sau nonraționalitate. Lévy-Bruhl enumera în „Carnete postume” (1949) mai multe tipuri de „participare” care oferă imaginea experienței imediate mai bogate a indivizilor societății tradiționale: apartenența mistică, bi- sau multi-prezentă, participarea individului la grup, la totem, la grupul strămoșilor, la mediul ambiant etc. Nu există

¹ Prin producții mentale desemnez idei, credințe religioase, etici, filosofii, literatura, producțiile artistice, știința, tehnologiile.

² Folosesc termenul „sociocultură” pentru a arăta că societatea și cultura sunt corelative. Cultura este „moștenire” socială, este modul de a trăi, gândi, simți, acționa al grupului: o anumită structură a grupului o putem găsi în culturi diferite, o cultură similară putem găsi în structuri sociale diferite: nu putem înțelege drepturile și obligațiile unor indivizi dintr-o cultură fără a ține seama de sistemul social existent, iar structura unei societăți este o parte a culturii acesteia.

însă un tip unic de societate „arhaică”, nu există un tip unic de societate „civilizată”. Putem recunoaște o pluralitate de logici, experiențe, genuri de cunoaștere corespunzătoare acestora din urmă.

În *Probleme der Wissenssoziologie*, **Max Scheler** sublinia faptul că multiplicitatea genurilor de cunoaștere variază în funcție de realitatea socială, intensitatea legăturii dintre acestea fiind diferită. După ce a distins cunoașterea teologică de cea filosofică, cunoașterea altuia (individual și colectiv) de cunoașterea lumii exterioare nevii și vie, cunoașterea tehnică și cunoașterea științifică, Scheler a evidențiat corelații între structura feudală a societății și realismul filosofic, între victoria capitalismului și pozitivism, între industrializare și cunoașterea științifică și tehnică. Mai mult, spunea el, diferitele clase sociale pot privilegia anumite genuri de cunoaștere.

După **K. Mannheim** (*Ideologie și utopie*, 1956) există două feluri de producții mentale: unele cu validitate universală (de exemplu: propozițiile matematice) și altele care nu pot fi considerate universale dar nici arbitrare. Normele morale, de exemplu, pot avea sens diferit într-o socio-cultură sau alta. Sociologia cunoașterii, spune Mannheim se ocupă cu studiul ideilor de acest din urmă tip. El înclina a crede însă că interferența cunoașterii cu cadrele sociale este compromițătoare pentru validitatea acesteia și distinge „Freischwebende Intelligenz” (inteligenta care hoinărește liber), proprie elitei intelectuale, care este capabilă să realizeze o cunoaștere ce scapă condiționării sociale.

O definiție a sociologiei cunoașterii a dat **F. Znaniecki** în *The Social Role of the Man of Knowledge* (1940); aceasta „studiază influența cadrelor sociale asupra acceptării, comunicării și difuzării cunoștințelor însușite și face să reiasă rolurile sociale variabile pe care le joacă savanții și intelectualii în diferite tipuri de societate”.

O „definiție exhaustivă a domeniului sociologiei cunoașterii” a dat **G. Gurvitch**. Sociologia cunoașterii studiază corelațiile funcționale care pot fi stabilite între diferitele genuri, accentuări ale formelor în interiorul acestor genuri, diferitele sisteme (ierarhii de genuri) de cunoștințe pe de o parte, și pe de altă parte cadrele sociale: tipuri de societăți globale, clase sociale, grupuri particulare, manifestări diferite ale sociabilității (elemente micro-sociale). Sociologia cunoașterii cercetează ierarhia variabilă a genurilor de cunoaștere și ierarhia schimbătoare a operelor de civilizație, rolul cunoașterii și reprezentanților în diferite tipuri de cadre sociale, modurile diferite de exprimare-comunicare-difuzare a cunoștințelor în corelație funcțională cu subiecții emițători și receptori, vizează desprinderea de „regularități” tendențiale în acest domeniu al sociologiei. Punerea în perspectivă sociologică a cunoașterii nu înseamnă că aceasta este un epifenomen al cadrului sociocultural, o „suprastructură ideologică”, căci între ele nu există un raport cauzal ci doar corelații funcționale. Astfel, Gurvitch enumeră șapte genuri de cunoaștere (cunoașterea perceptivă a lumii exterioare, cunoașterea altuia, a grupurilor, a societății, cunoașterea simțului comun, cunoașterea tehnică, cunoașterea politică, cunoașterea științifică și cunoașterea filosofică) și arăta că există corelații funcționale între tipuri de structuri sociale și sisteme de cunoaștere. Cunoașterea perceptivă, de exemplu, ocupa primul rang în „cetățile și imperiile clasice” dar a fost „refulată” în feudalism. Cunoașterea simțului comun

a fost și este de primă importanță în structurile patriarhale fiind apanajul familiei și grupurilor restrânse, închise în care domină „spiritul de corp”. Cunoașterea tehnică diferă după societăți sau chiar în același tip de societate la „deținătorii de secrete tehnice” și la simplii executanți. Cunoașterea altuia (individ, grup, societate) este de dată mai recentă. Cunoașterea politică este cea mai direct „angajată”; cea mai puțin angajată vrea să pară cunoaștere științifică ca și cunoașterea filosofică — „distantă”, esoterică, aristocratică. Aceste genuri de cunoaștere nu sunt izolate ci se conjugă sau/și înșiră ierarhic într-o societate sau alta. Este bine și necesar, continuă Gurvitch, să distingem sociologia cunoașterii la nivel micro-social, grupal, social-global. Iată exemple date de Gurvitch pentru a ilustra corelațiile funcționale între ierarhia genurilor de cunoaștere și tipurile diferite de structuri sociale globale. În *capitalismul concurențial*: cunoașterea științifică este pe primul plan, cunoașterea tehnică pe plan secund dar în plin avânt; urmează cunoașterea politică, cunoașterea perceptivă a lumii exterioare, cunoașterea filosofică (aflată în oarecare recul), cunoașterea altuia (aflată pe acest plan datorită promovării elementului „masă”) și cunoașterea bunului simț. În *capitalismul organizat*: cunoașterea tehnică și politică ajung pe primul plan; cunoașterea științifică (adesea tehnicizată și politizată), cunoașterea perceptivă a lumii exterioare, cunoașterea altuia, grupului, societății (orientată în sens „tehnobirocrație” abuzând de concepte formale, mecanice, tehnice), cunoașterea filosofică și cunoașterea simțului comun.

Mai amintesc în acest scurt istoric al sociologiei cunoașterii pe **W. Jerusalem** care a reclamat paternitatea termenului de „sociologia cunoașterii” (în *Die Soziologie der Erkennens*, 1909), pe **G. Lukács** (în *Geschichte und Klassenbewusstsein*, 1923), pe **M. Halbwachs** (*Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925), **R. K. Merton** (*Science, Technologie and Society in Seventeenth Century England*, 1938), ș.a.

„Deoarece sociologia este o știință multiparadigmatică (mai multe paradigme competiționează pentru a câștiga hegemonie), există cel mult paradigme sociologice dominante, nu și o paradigmă universală în sociologie”³. Cadrele de inteligibilitate a socioumanului ce se propun sunt multiple, complementare, ireductibile.

Nu există o sociologie a cunoașterii ci mai multe.

În cele ce urmează mă opresc mai pe larg asupra sociologiei cunoașterii la **Pitirim Sorokin** pentru că acesta vine cu argumente care dau în ultimă instanță specificul sociologiei: documentare, cercetare, prelucrare, interpretare, valorificarea unei cantități de date, informații pe baza cărora propune apoi cadrele unei sociologii a cunoașterii.

★

Pitirim Alexandrovici Sorokin s-a născut în nordul Rusiei, în 1889, într-o familie de țărani. A urmat școala de institutori, apoi cursurile Facultății de Psihoneurologie la Universitatea din Petrograd. În 1915 a obținut gradul de „magistrat” în drept penal, iar în 1917 pe cel de „privat-dozent” la Universitatea din Sankt-Petersburg. Influențat de Pavlov a scris între 1920—1921 „*Sistemul sociologiei*” și „*Influența inaniției asupra comportamentului uman, asupra organizării sociale și vieții sociale*” (1922). Devine

³ Ion Ungureanu, *Paradigme ale cunoașterii societății*, București, Humanitas, 1990, p. 10.

secretarul primului ministru Kerensky în Guvernul provizoriu instaurat după 1917, rămânând un antibolșevic convins. A fost arestat, dar după eliberarea din închisoare a continuat lupta împotriva bolșevizării țării sale. A fost arestat din nou și condamnat la moarte; a reușit însă să plece din Rusia, mai întâi la Praga și Berlin, apoi în SUA unde a fost chemat ca profesor la Universitatea din Minnesota iar apoi la Harvard (1931) unde a fondat Departamentul de Sociologie. A fost președintele societății „American Sociological Association” până la moartea sa, în 1963.

*

Dacă până la primul război mondial gândirea socială era dominată de încrederea în progres, după război și după revoluția bolșevică din Rusia (1917) a început să-și facă loc ideea că istoria umanității nu este un progres continuu ci o suită de fluctuații (în *Sociology of Revolution*, 1925). Eliberându-se treptat de influențele lui Pavlov, de influența psihologistă în general (în *Social Mobility*, 1927 și în *Time-Budgets of Human Behaviour*, 1939) Sorokin afirmă: „regularitățile sociale nu pot fi reduse la domeniul psihologic”. Fenomenele socio-culturale sunt ireductibile la cele anorganice, biologice, psihologice, (scrie el în *Social and Cultural Dynamics*, 1937—1941, *Sociocultural causality — time and space*, 1943, *Society Culture and Personality*, 1947).

Fenomenele „superorganice” sunt *socioculturale*. Fenomenele socio-culturale sunt *interacțiuni umane semnificative* (meaningful human interaction). Sociologia studiază fenomenele care se repetă, rezultate ale interacțiunilor subiecților în timp sub aspect economic, politic, religios, etic, artistic, rațional, nonrațional. Sociologia studiază societatea, cultura și personalitatea în cultura și dinamica lor, adică, spune Sorokin, fenomenul *sociocultural genetic* (care se compune din semnificații, valori, norme „vehicule”, oameni care interacționează), *tipuri structurale de grupuri și instituții* și relațiile lor, *tipuri culturale, tipuri de personalitate* (eul supra-sensibil și transcendent, eul sociocultural — compunându-se din eul familial, eul profesional, eul religios, eul „de divertisment” — eul biologic, inconștient psihologic) în diferite sisteme socioculturale, *procesele socio-culturale* care se repetă: interacțiunea, ritmul, oscilațiile, periodicitățile, fluctuațiile, ciclurile și tendințele lor, socializarea, dominarea, subordonarea, adaptarea, mobilitatea, conflictul, tradiția, invenția, difuzarea, integrarea, dezintegrarea, conversia.

Sociologia cunoașterii caută nu atât explicarea originii producțiilor mentale cât determinarea interinfluențelor factorilor socioculturali și producțiilor mentale.

Producțiile mentale sunt fenomene socioculturale, în primul rând culturale, dar de foarte mare diversitate (de la propoziția simplă la teoria lui Einstein, filosofia lui Nietzsche, sau rapsodia română a lui Enescu). Pentru a determina relațiile între ele trebuie introduse categoriile: *integrare, nonintegrare, contradicție*⁴. Marile doctrine religioase, codurile de

⁴ Un fenomen cultural poate fi integrat, nonintegrat sau contradictoriu; este integrat când e logic consistent. De exemplu, silogismul: „Toți oamenii sunt muritori. Socrate e om. Socrate e muritor” este logic consistent, integrat. Când spunem: „Toți oamenii sunt muritori. Socrate e om. Socrate e nemuritor” avem de a face cu un silogism contradictoriu. Când între fenomene culturale nu există relații logice (de exemplu; Gioconda lui Da Vinci și semnul „ha!” din cultura indienilor) ele sunt nonintegrate.

legi, doctrinele morale, economice, științifice sunt sisteme integrate de semnificații, propozițiile lor de bază fiind logic consistente și interdependente (descoperirea unor propoziții noi în interiorul acestora implicând ajustarea multor altor propoziții până la cele de bază, fundamentale). Dacă ne referim la sociocultura unui grup determinat într-un spațiu-timp dat, vom constata că elementele culturale ale acestuia sunt integrate în jurul unor valori. Putem determina astfel *unități culturale*⁵. P. Sorokin găsește trei mari unități culturale: *senzială*⁶, *ideațională* și *idealistică*, după cum „realitatea ultimă”, „valoarea supremă” este experiența sensibilă, sau existența în măsura în care eu o percep sau existența supra-sensibilă, suprarățională, sau parțial sensibilă și parțial rațională, parțial suprasensibilă și parțial suprarățională.

Mai precis există curente filosofice științifice, școli artistice, morale, etc. logic (și estetic) consistente cu ideea cum că realitatea ultimă este sensibilă, că valoarea supremă este în afara acestei lumi, etc. Participarea voluntară sau involuntară la un grup, fie că este vorba de familie, biserică, stat, partid politic, club, asociație, influențează definitiv ideile și credințele noastre, valorile, regulile și emoțiile, voința și acțiunile noastre exterioare, spune Sorokin (în *Society, Culture and Personality*, 1947). Pentru aparținătorii unității socioculturale a *sistemului cultural ideațional* (asceții indieni, brahmanii, budiștii, jainiștii, primii creștini) adevărata realitate este transcendentală, eternă, nevoile lor fiind cu precădere de ordin spiritual, iar atitudinea lor față de lumea în care trăiesc ceilalți muritori fiind negativă sau pasivă.

Pentru indivizii unității socioculturale aparținând *sistemului cultural senzual* (Cezar, sau omul civilizației occidentale contemporane) lumea este în schimbare perpetuă, nevoile lor sunt cu precădere senzoriale, sensibile (nonspirituale, sau nu în primul rând spirituale) și acționează pentru a-și face util mediul în care trăiesc.

Indivizii unității socioculturale aparținând *sistemului cultural idealistic* (vechii egipteni, confucianii, grecii secolului lui Pericle, ș.a.) consideră că lumea reală este sensibilă și transcendentală în același timp și caută să-și satisfacă atât nevoile materiale, cât și cele spirituale și în acest scop transformă lumea autotransformându-se.

Prin *conceperea de semnificații, valori, norme*, logic consistente, *obiectivarea lor în vehicule* și *socializare* (propagare, răspândirea de către oameni printre oameni, interiorizarea exteriorității și exteriorizarea interiorității) un sistem cultural se naște, se dezvoltă, se schimbă, poate muri. Se pot concepe mai multe faze care se succed într-un ritm propriu al unei socioculturi date. În lumea greacă, fazei senziale (sec. XII—IX î.e.n.) i-a urmat

⁵ Unii au făcut distincția între fenomene culturale materiale și nonmateriale (W. Ogburn), între fenomene culturale, tehnologice și ideologice (A. Comte), cultură și civilizație (Bacon, A. Weber, Melver), și altele.

⁶ Este riscant de tradus termenii utilizați de Sorokin cărora el le-a conferit un anume înțeles. De exemplu: pentru termenii „sensate” am utilizat cuvântul „senzual” considerând că ar putea exprima mai adecvat ideea lui Sorokin, dar precizez că acest termen a fost tradus în diferite moduri: „materialist” (A. Maurois), „senzualist” (Dechesne în *La nouvelle sociologie de Sorokin*, Bruxelles, 1947, dar în limba română acest cuvânt ar însemna „înelinat spre plăcere”) „sentiel” (J. Maquet *Sociologie de la connaissance*, Bruxelles, 1969) traducere mai curând apreată și de Sorokin.

faza ideatională (sec. IX—VI î.e.n.) și cea idealistică (sec. V—î.e.n.). În lumea romană și apoi în cea occidentală, perioadei senziale (sec. IV—î.e.n.—V e.n.) i-a urmat una ideatională (sec. VI—XII) și una idealistică (sec. XII—XIII); începând cu sec. al XIV-lea până în prezent se dezvoltă o cultură preponderent senzuală, spune Sorokin.

Pot fi integrate în unități culturale producții științifice, filosofice, religioase, morale, etc. organizate în jurul unor propoziții formulate de oameni și care se referă la natura realității ultime?

Putem considera ca variabile independente aceste premise pentru a utiliza apoi analiza factorială?

Problema se cere rezolvată în plan *logic și istoric*.

Mentalitatea ideatională neagă autenticitatea mărturiei simțurilor care ne conduc doar la aparențe. Criteriul adevărului este suprasensibil (revelația, experiența mistică), adevărul fiind cel al credinței sau realizabil prin intuiție.

Mentalitatea senzuală consideră că nu există nimic în afara lumii sensibile; dar simțurile ne pot pune în contact direct cu realitatea, astfel realizându-se cunoașterea autentică.

Mentalitatea idealistică adoptă o poziție intermediară între mentalitățile caracterizate mai sus.

Se pot pune în evidență în plan istoric asemenea corelații?

Întreprinderea este dificilă. Cum am putea proceda? Să analizăm câțiva autori din fiecare perioadă pentru a vedea ce poziție epistemologică adoptă (dacă fac din intuiție, rațiune, simțuri, sursă și criteriu al adevărului)?

Dacă procedăm așa, spune Sorokin, apare pericolul subiectivismului, chiar de la alegerea autorilor, ca să nu mai vorbim de interpretarea operei lor. Mai adecvat ar fi să procedăm cantitativ (să ținem seama de toți autorii și operele lor, din toate timpurile). Sorokin privilegiază această cale care dă specificul sociologiei cunoașterii. Dacă procedăm calitativ selectând autori de ici și colo putem ajunge la afirmații (niciodată îndeajuns de fondate) de genul „sociologismul a dominat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea dar și-a pierdut din influență în secolul XX” sau „organicismul se dovedește a fi un model epuizat, discreditat”, etc. Pe ce s-ar baza un istoric al sociologiei care face asemenea afirmații? În cele din urmă ne va spune că a selectat un anumit număr de sociologi, le-a apreciat opera, a tras concluziile sale, etc.

Sorokin și colaboratorii săi au făcut *liste cu toți autorii* (s-a oprit la filosofi) care au adus o contribuție în acest domeniu după „curenți”, „orientări”, „școli” etc. pe care le-a definit precizând elementele luate ca bază. *A măsurat apoi influența fiecărui autor pe o scală* cu intervale de la 1 la 12 utilizând opt criterii cât se poate de obiective: 1. frecvența cu care numele autorului apare în lucrări ale autorilor posteriori lui; 2. dacă numele îi este menționat în manuale, cursuri de filosofie, istorie a filosofiei, epistemologie etc.; 3. numărul de monografii consacrate unui filosof; 4. dacă și de câte ori a fost reeditat; 5. dacă lucrările i-au fost traduse în limbi străine; 6. dacă a fondat școală filosofică; 7. dacă a fost creator de sistem filosofic; 8. numărul celor care se recunosc discipoli ai autorului respectiv.

După această operație a adunat toți indicii tuturor filosofilor clasați într-un grup⁷, suma obținută indicând „puterea” unui curent într-o perioadă, creându-se astfel posibilitatea de a sesiza fluctuația importanței lui în diferite epoci.

Sorokin a analizat fluctuația în timp a următoarelor „orientări”: empirismul, raționalismul, misticismul, criticismul, scepticismul, fideismul. A devenit provizoriu și operațional aceste orientări lăsând la o parte nuanțele (de exemplu, empirismul este „curentul care consideră sursa cunoașterii în percepția sensibilă a obiectelor separate în timp și spațiu”) după care a trecut în ordine indicii filosofilor care au preferat aceste doctrine și a realizat tabele și grafice care evidențiază fluctuațiile acestor orientări pe parcursul a 2500 de ani.

Perioada	Empirismul	Raționalismul	Misticismul	Criticismul	Scepticismul	Fideismul
0	1	2	3	4	5	6
600 î.e.n.	19,4	80,6	0	0	0	0
500—400	19,2	50,8	0	0	30	0
400—300	14,6	42,0	8	0	25,4	10
300—200	21,7	21,7	0,6	0	17,8	38,2
200—100	19,6	28,6	1,8	0	21,4	28,6
100—0	24,3	24,3	6,5	0	6,5	38,4
0—100 e.n.	2,3	14,6	30,3	0	0	52,8
100—200	6,7	23	46	0	8	16,3
200—300	24,8	12,8	57,1	0	4,5	0,8
300—400	15,2	34,4	50,4	0	0	0
400—500	11,7	44,7	43,6	0	0	0
500—600	1,6	72,6	25,8	0	0	0
600—700	0	65	35	0	0	0
700—800	0	100	0	0	0	0
800—900	0	67,7	32,3	0	0	0
900—1000	0	75	25	0	0	0
1000—1100	7,7	43,6	28,2	0	0	20,5
1100—1200	14,3	41,8	40,7	0	0	3,2
1200—1300	12,8	71,4	15,8	0	0	0
1300—1400	17,2	51,3	24,7	0	4,3	2,5
1400—1500	7,2	35,7	47,6	0	0	9,5
1500—1600	15,8	29	33,6	0	13,8	7,8
1600—1700	29,6	40,1	23,3	—	4,7	2,5
1700—1800	37,5	30,6	18,9	6	4	3
1800—1900	42,6	21,1	17,2	10,3	2,8	6

(după Maquet, *op. cit.*, p. 175)

În urma unui demers riguros și anevoios Sorokin a putut conchide că înainte de secolul al V-lea î.e.n. raționalismul religios era dominant, empirismul — un curent minor, iar alte curente nu existau; în secolul V—IV î.e.n. a dominat adevărul rațiunii în disputa cu adevărul credinței, afirmându-se puternic și empirismul; în secolele III—I î.e.n. empirismul a devenit aproape la fel de puternic ca și raționalismul dar s-au afirmat și doctrine negative, disperate — semne ale unei epoci intelectualmente

⁷ Iată, de pildă, lista cu reprezentanți ai raționalismului între 1880—1900: Bakunin, Bosanquet, Bradley, Cantor, Ciccrin, Cohen, Dehelsky, Dedekind, Edgeworth, Erkole, Fiorentino, Fischer, Hamelin, Jevons, Lasson, Michelet, Penjon, Rehmke, Schasler, Schroder, McTaggart, Vatke, Zeller, ș.a. în total 90 autori.

dezorganizate. Începând cu secolele I—III Sorokin a introdus distincția între creștini și păgâni (la creștini dominând misticismul și raționalismul religios, iar la păgâni scepticismul și fideismul, empirismul și raționalismul fiind în declin), etc.

Poate fi astfel rezumată *fluctuația culturilor dominante* (ideaționale, senziale, idealistice) :

<i>perioada :</i>	<i>cultura dominantă :</i>	
înainte de		
sec. V î.e.n.	ideațională	(raționalismul religios)
sec. V—IV	idealistică	(domină epistemologia rațională)
sec. III—I	senzială	(crește empirismul și se afirmă doctrine negative)
sec. I—IV e.n.	tranziție	(declinul empirismului și raționalismului păgân, emergența adevărului credinței creștine)
V—XII	ideațională	(misticism și raționalism religios)
XIII—XIV	idealistică	(domină însă raționalismul)
XV—XX	senzială	(se afirmă mai accentuat empirismul)

„Ceea ce o societate dată consideră ca adevărat sau fals, științific sau neștiințific, legitim sau ilegitim, frumos sau urât este fundamental condiționat de natura culturii dominante” în momentul înfățișat, fără ca ea, chiar în acel moment să fie exclusivă, ei coexistând cu alte subculturi (termenul de „subcultură” îl luăm cu sensul acceptat de „multiculturalism”). Premisa culturală dominantă tinde să fie *variabilă independentă* pentru ansamblul cunoașterii dintr-o epocă. Sorokin a considerat ca *variabile dependente* : *categoriile fundamentale*, „*primele principii*”, *teoriile științifice și filosofice*, *principiile morale*.

Dacă ne referim, de pildă, la *cauzalitate* : pentru ideațional orice fenomen are o cauză, o rațiune de a ființa, iar această cauză, rațiune, este Dumnezeu, Allah, Brahma, Budha ; pentru senzial aceleași cauze determină aceleași efecte ; în lumea greco-romană se poate constata fluctuația celor două tipuri de cauzalitate corespunzătoare fluctuației culturii dominante (Platon și Aristotel admiteau ambele forme de cauzalitate).

Dacă ne referim la categoria *timp* vom constata că unitatea temporală hindusă era „ziua și noaptea lui Brahma” ; Aristotel definea un timp relativ la mișcarea lucrurilor (tempus) și unul transcendent (aeternitas), la care scolasticii au adăugat „aevum”-ul, ca intermediar : timpul lui Newton nu-i nici empiric, nici transcendent, ci matematic, un simbol, *t* ; Bergson (re)introduce distincția între timpuri calitativi, etc.

Referindu-ne la *determinism* (orice lucru din lumea aceasta e condiționat cauzal) — *indeterminism* (nu există o relație cauzală invariabilă între fenomene) ca „*prime principii*”, vom sesiza că acestea prezintă o mare varietate de forme concrete și nuanțe, de la cei care spun că omul e determinat total, la cei care spun că omul e „condamnat să fie liber”.

Pentru *teoriile științifice* putem lua exemplul *holismului și individualismului* (ca teorii sociologice) și vom constata că există : *individualis-*

mul sociologic radical care consideră individul ca singura realitate ontologică, valoare supremă, iar societatea o sumă de indivizi; *forme moderate de individualism* care admit superioritatea ontologică a individului, în diferite grade, gândind corespunzător și în privința posibilității de a concepe adecvat regula supremă a moralei: de la binele individual, la liberalismul moral în care se ține seama de drepturile celorlalți, până la sacrificiul individual în favoarea societății, când se afirmă că individul nu e realitate ontologică, ci „un suport pentru structuri”; *holismul moderat* care consideră că societatea subordonează individul dar și acesta are o „anumită valoare” în sine; *holismul radical* care consideră că societatea este singura realitate, individul având realitate și valoare doar în măsura în care participă la societate; *integralismul* care armonizează (spune Sorokin) aceste orientări, arătând că individul și societatea sunt la fel de reale, etc.

Etica ideatională consideră că principiile morale emană de la divinitate (de exemplu, etica iubirii, în care valoarea supremă este iubirea de Dumnezeu și de oameni, Isus fiind „reprezentantul tipic”); când promovează *etica senzuală*, scopul omului este fericirea în această lume (însă, „fericire” pentru unii înseamnă viață armonioasă — în care suma celor agreabile e mai mare decât suma celor penibile —, pentru alții plăcere — hedonismul —, pentru alții mijloacele cu care se procură fericirea — utilitarismul).

Relația care unește variabilele independente de producțiile mentale este o *relație de integrare culturală* (dacă în cutare sociocultură se admite cutare premisă culturală, atunci cutare tip de morală, concepție despre adevăr, cauzalitate etc. vor fi consistente logice). Sigur că există diferite grade de rigoare a consistenței logice (concluzia poate urma cu necesitate premisele dar ea poate fi una din mai multe posibile), la fel fiind legăturile logice între premisele culturale și variabilele dependente (nu putem spune cu rigurozitate, de exemplu, că din premisa ideatională decurge indeterminismul).

„Conținutul producțiilor mentale sub aspectul lor fundamental este logic consistent cu premisa (ideatională, senzuală, idealistică) dominantă într-o anumită perioadă”, afirmă Sorokin în urma cercetărilor de sociologie a cunoașterii.

Trebuie făcut inteligibil faptul acesta. Cu alte cuvinte, de ce producțiile mentale sunt logic consistente cu premisa culturală dominantă? De ce pe parcursul devenirii istorice un răspuns sau altul a avut hegemonie sau și-a pierdut din influență, dar niciodată nu a dispărut; de ce influența lor a fost fluctuantă dominând pe rând?

Pentru a explica *schimbările socioculturale* Sorokin utilizează două principii: *principiul schimbării imanente* și *principiul limitei*. Unii din sociologii care studiază fenomenele socioculturale au tendința de a le explica prin factori exteriori. Sorokin arată că schimbarea unui sistem sociocultural (chiar propria lui distrugere) se produce datorită sistemului însuși (fără să negligeze factorii externi care pot accentua tendințele de schimbare). Să ne amintim că Iorga, Spengler și Toynbee afirmau, de asemenea, că o cultură nu moare fiind ucisă ci doar când se sinucide.

Principiul limitei se referă la faptul că atunci când o premisă culturală care a informat o sociocultură dispăre odată cu ea, una din celelalte două o înlocuiește; deci nu există decât două posibilități, „limite”.

Trebuie să considerăm însă *mai multe tipuri de relații* între acestea, de la contiguitatea spațială, la contiguitatea spațială și coeziunea mecanică, relația cauzală, relația cauzală și logică, etc. Sociologia cunoașterii trebuie să caute *relații logice* între fenomene socioculturale (fără a respinge relațiile cauzale, „meaningful causal relationship”), logice în sens larg însă, având grijă să distingem între logic și rațional (când spun „in anii de prosperitate economică rata sinuciderilor crește”, relația e comprehensibilă dar nu rațională).

Așa se explică de ce „nu numai simplii cetățeni, dar chiar gânditorii eminenți și șefii arată atâtea contradicții în discursurile lor, în scrierile și acțiunile lor”, spune Sorokin (în *Society, Culture and Personality*).

Prin „*logic meaningful relationship*” Sorokin înțelege o relație mai mult rațională (logică în sens strict) care poate fi făcută inteligibilă prin studiu calitativ (monografie) sau și prin studiu cantitativ (statistic). Sorokin a insistat pe *metoda cantitativă* (deși atitudinea lui față de această metodă a fost ambiguă : pe de o parte a utilizat din abundență datele statistice, iar pe de alta a condamnat „cuantofrenia” pentru care coeficienții de corelație sunt „legea și profetii”). De fapt Sorokin a condamnat utilizarea fără măsură și discernământ a datelor statistice. *Studiul calitativ și cel cantitativ sunt și trebuie să fie complementare.*

S-a reproșat lui Sorokin că e totuși dificil să studiezi douăzeci și cinci de secole de filosofie și chiar temerar să unești în categoria „ideatională” brahmanismul, budismul, taoismul, elenismul, creștinismul, ș.a. Totuși, decât să exprimăm rezultatele particulare într-o formă generală bazându-ne pe un „studiu de caz” sau pe „intuiție” este veridic să căutăm cât mai multe relații raționale între factorii socioumani și producțiile mentale pe baza cercetării unui imens material documentar. Omul se străduie să armonizeze producțiile mentale dintr-o epocă în așa fel ca ele să nu se contrazică direct sau prin implicațiile lor. De aceea el caută să le lege de poziții intelectuale fundamentale cum este cea a naturii realității. Fiecare premisă (realitatea e coextensibilă lumii sensibile ; adevărata realitate o depășește ; adevărata realitate e și una și alta) și ansamblul culturii pe care o în-formează vor domina într-o perioadă sau alta, fiecare sistem sociocultural fiind supus principiilor schimbării imanente și limitării.

Dacă sunt parțial adevărate premisele și ansamblurile socioculturale adiacente, oamenii care trăiesc în acestea se vor adapta întotdeauna parțial bine la mediul cosmic, organic, social. Dacă mai avem în vedere și faptul că cele trei premise ale culturii la Sorokin sunt de natură cognitivă, înțelegem și *mesajul lecției sale de sociologie a cunoașterii* : o bună adaptare la realitate presupune o bună cunoaștere a acesteia.

Atenție însă : cei care vor să studieze relațiile între determinarea socială și producțiile mentale într-un spațiu-timp determinat, mai puțin întins, trebuie să fie precauți dacă vor să utilizeze sociologia cunoașterii a lui Sorokin. E dificil să te orientezi într-un sat cu harta lumii în mână...

„Don't ask for the meaning, ask for the use”. Fără a reduce sociologia cunoașterii la o pragmatică a comunicării, Sorokin a încercat și prin intermediul ei *să se facă înțeles de cetățeanul societății civile.*

În *The Crisis of Our Age* (1941) și *Man and Society in Calamity* (1942) a (făcut inteligibilă *criza societății și culturii* : „rădăcina” crizei este premisa naturii sensibile a realității ; „tulpina” este cultura noastră materialistă,

senzorial-senzualistă, iar „fructele” — splendide și otrăvite în același timp — pozitivismul (dezvoltarea fără precedent a științelor naturii și matematicii și tehnicii, în paralel cu retragerea fatală a valorii, sensibilității ideii de Dumnezeu, toate tratate ca și cum n-ar exista din moment ce nu sunt direct accesibile organelor de simț). Omul care se mișcă într-o astfel de cultură e tratat la fel ca alte organisme : e folositor ? ne îngrijim de el ; nu-i folositor ? îl tratăm ca parazit și-l eliminăm. Așa se ajunge în situația în care sociocultura se autodistruge...

Interesante și actuale sunt căutările lui Sorokin pentru a face mai puțin penibilă tranziția de la o perioadă de criză la una de reconstrucție pe toate planurile (în *The Reconstruction of Humanity*, 1948).